
DOKUMENTY A MATERIÁLY

NEMECKÁ TLAČ NA SLOVENSKU A PRVÁ SVETOVÁ VOJNA

ELENA MANNOVÁ

MANNOVÁ, E.: The German Press in Slovakia and the World War I. *Vojenská história*, 10, 4, 2006, pp 66 – 76, Bratislava.

The study points out the change of paradigm when searching the World War I: from political and military-technical phenomena to the social history and the history of mentalities. The female author uses the local German press to document the daily life in Bratislava paying special attention to changes in federal life. All German newspapers in the territory of today's Slovakia showed Hungarian patriotism and loyalty even in war conditions. Only the Movement of National Councils strengthened the ethnic collective consciousness of Germans in Slovakia in October – December 1918 implying an important step from protonational to national.

Social History. Slovakia. World War I. German Press.

VOJENSKÉ DEJINY ZDOLA

Noviny a časopisy tvoria naďalej výdatný prameň pre výskum jednej z najväčších katastrof 20. storočia, a to najmä z lokálnej perspektívy. Súčasný výskum prvej modernej, univerzálnej, globálnej a totálnej vojny sa neobmedzuje na všeobecné politické a vojensko-technické aspekty.¹ Všíma si vo zvýšenej miere aj psychologicko-mentálne hľadiská, kultúrnu mobilizáciu, mechanizmy vťahnutia civilistov a ovplyvňovania mas propagandou, krízy lojality, nové médiá (film), traumatické následky modernizácie a pod.² Upozorňuje na zmenu paradigmy štátu v 19. storočí – z dynastického na národný, ktorá viedla po prvej svetovej vojne ku strate legitimity multietnických štátnych útvarov. Odstránenie stavovských privilégií, emancipácia moderných národov a nové definovanie pravidiel inklúzie a exklúzie mali za následok vznik moderného štátu. Spočíval na troch konštitutívnych elementoch: ľud (*demos*), spočiatku nemusel byť identický s *ethnos*), teritórium a štátna moc.³ Etnizácia a ideologizácia výrazne ovplyvnili dejiny celého 20. storočia.

---

¹ Stav výskumu a debaty o prvej svetovej vojne sumarizuje napr. zborník WINTER, J. – PARKER, G. – HABECK, M. R. (Zost.): *The Great War and the Twentieth Century*. Yale University 2000 (nemecký preklad: *Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert*. Hamburg 2002).

² Z početných titulov napr. HIRSCHFELD, G. – KRUMEICH, G. (Zost.): *Kriegserfahrungen. Sozial- und Mentalitätsgeschichte des Ersten Weltkrieges*. Essen 1997; MÜLDER-BACH, I. (Zost.): *Modernität und Trauma. Beiträge zum Zeitenbruch des Ersten Weltkrieges*. Wien 2000. Túto optiku používa aj výborná syntéza ŠEDIVÝ, I.: *Češi, české země a Velká válka 1914 – 1918*. Praha 2001.

³ SUNDHAUSSEN, H.: *Von der Multiethnizität zum Nationalstaat. Der Zerfall „Kakanien“ und die staatliche Neuordnung im Donauraum am Ende des Ersten Weltkrieges*. In: *1917 – 1918 als Epochengrenze?* Zost. H. Sundhausen – H.-J. Torke. Wiesbaden 2000, s. 79-100.

Nové interpretácie prvej svetovej vojny spočívajú na komparatívnych výskumoch⁴ a na opúšťaní optiky národného štátu. Provokatívna kniha Nialla Fergusona⁵ na základe porovnávania vojenských, mocensko-politických, hospodárskych, sociálnych a kultúrnych aspektov oboch bojujúcich táborov vyvracia tézu o „nevyhnutnosti“ vojny. Doterajšie predstavy o „vinníkovi“ vojny stavia na hlavu a prichádza k záverom o zlyhaní Veľkej Británie. Analyzuje mýty, ilúzie, antimilitarizmus aj kultúru a politiku militarizmu. Fergusonove zdanlivo naivné otázky – „Prečo vojaci rukovali? Prečo vojaci bojovali?“ – vedú k psychologickým a sociálnym motívom, bez ktorých je obraz vojny nekompletný (nátlak, sociálne väzby, kamarátstvo, patriotizmus, náboženské motívy svätej vojny a sebaobetovanie, hľadanie dobrodružstva a extrémneho nebezpečenstva atď.).

Jednou z tém dnešnej historiografie je industrializácia vojny. Zlepšovanie techniky zbraní, vznik masových armád, ale aj vybudovanie železničnej a telegrafnej siete umožňovali rozvinutie deštruktívneho potenciálu modernej spoločnosti v totálnej vojne. Vojna fungovala v mnohých ohľadoch podľa pravidiel priemyselných komplexov (príbuznosť fabrickej a kasárenskej služby, „pracovný charakter“ vojny).⁶ S rozsiahlymi procesmi militarizácie a nacionalizácie európskych spoločností súvisel kult „národov v zbrani“.⁷ Armáde a jej reprezentačným formám (vojenské prehliadky a oslavy, hudba, paradné uniformy) sa pripisoval v spoločenskom živote vysoký status. V mnohých krajinách rástli hnutia veteránskych spolkov a organizácií na predvojenskú výchovu mládeže. Formoval sa v nich militarizmus „obyčajných ľudí“, ktorý sa nespájal priamo s rozširovaním vojnovnej ideológie.⁸

Záujem súčasných historikov púta tiež vojna a armáda v rodových (genderových) súvislostiach: sociálna konštrukcia mužnosti v obraze vojaka, zmenené postavenie žien vo vojne, stratégie prežitia mužov a žien atď.⁹ Dejiny vojny z pohľadu „zdola“ skúmajú mnohí bádatelia na základe poľnej pošty. Jej strategická funkcia pri zlepšovaní psychiky vojakov na fronte aj ich rodinných príslušníkov v zázemí bola počas prvej svetovej vojny všeobecne známa. Žiadalo sa, aby ženy posielali na front „silné a veselé listy“, žalostiaci cenzúra vracala. Už počas vojny bola takáto korešpondencia verejne „inscenovaná“: vychádzali antológie, pravidelné rubriky v dennej tlači („Pozdravy od vojakov v poli“), výročné správy škôl a ženských spolkov prinášali ďakovné listy obdarovaných vojakov.¹⁰

Veľkou témou novej historiografie je kultúra za vojny: umenie, zábava, propaganda, aj otázky identity. Skúma sa literárna a ideologická „výzbroj“, šírenie stereotypov nenávisťi, úloha intelektuálov, spisovateľov, umelcov a novinárov v duchovnej mobilizácii počas vojny.¹¹ Komparatívne

⁴Napr. kniha o koordinovaní propagačnej kampane na oboch stranách frontu CORNWALL, M.: *The Undermining of Austria-Hungary. The Battle for Hearts and Minds*. Houndmills-Basingstoke-Hampshire-London 2000.

⁵FERGUSON, N.: *The Pity of War*. London 1998 (nemecký preklad: *Der falsche Krieg. Der Erste Weltkrieg und das 20. Jahrhundert*. Stuttgart 1999; český preklad: *Nešťastná válka*. Praha 2003).

⁶SPIPKER, R. – ULRICH, B. (Zost.): *Der Tod als Maschinist. Der industrialisierte Krieg 1914 – 1918. Eine Ausstellung des Museums Industriekultur Osnabrück*. Katalog. Bramsche 1998.

⁷Napr. VOGEL, J.: *Nationen im Gleichschritt. Der Kult der „Nation in Waffen“ in Deutschland und Frankreich, 1871 – 1914*. Göttingen 1997.

⁸WETTE, Wolfram (Zost.): *Der Krieg des kleinen Mannes. Eine Militärgeschichte von unten*. München 1992, 21995.

⁹Napr. HAGEMANN, K. – PRÖVE, R. (Zost.): *Landsknechte, Soldatenfrauen und Nationalkrieger. Militär, Krieg und Geschlechterordnung im historischen Wandel*. Frankfurt am Main 1998.

¹⁰Prehľad rozsiahlej literatúry o poľnej pošte prináša HÄMMERLE, Ch.: „... wirf ihnen alles hin und schau, daß du fort kommst.“ Die Feldpost eines Paares in der Geschlechter(un)ordnung des Ersten Weltkrieges. *Historische Anthropologie* 6/1998, s. 431 a nasl. Korešpondenciu poľnej pošty využíva u nás DUDEKOVÁ, G.: *Protirečivé spomienky? Zázitky z prvej svetovej vojny*. OS Fórum občianskej spoločnosti 10/2006, č. 1-2, s. 102-114.

¹¹ROSHWALD, A. – STITES, R. (Zost.): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914 – 1918*. Cambridge 1999; FLASCH, K.: *Die geistige Mobilmachung. Die deutschen Intellektuellen und der Erste Weltkrieg. Ein Versuch*. Berlin 2000; MOMMSEN, W. J. (Zost.): *Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg*. München 1996; SAUERMAN, E.: *Literarische Kriegsfürsorge. Österreichische Dichter und Publizisten im Ersten Weltkrieg*. Wien – Köln – Weimar 2000; AMANN, K. – LENGAUER, H. (Zost.): *Österreich und der Große Krieg 1914 – 1918. Die andere Seite der Geschichte*. Wien 1989.

štúdie prinášajú prekvapujúco podobné mechanizmy kultúrnych procesov a ukazujú, že „pod inými helmami neboli iní ľudia“.

Slovenská historiografia posledného obdobia prináša popri klasických vojenských dejinách¹² a politických dejinách česko-slovenského odboja aj štúdie o sociálnych aspektoch vojnového hospodárstva, o verejnosti a kolektívnych identitách, o lojalite a nelojalite či o historickej pamäti.¹³ Zaujíma sa, ako prežívali vojnu nielen Slováci, ale aj ostatné etniká na území Slovenska.

KAŽDODENNÝ ŽIVOT BRATISLAVY Z PERSPEKTÍVY NEMECKEJ TLAČE

V posledných júnových dňoch 1914 končilo mierové spravodajstvo s obvyklými témami z politického, spoločenského a športového života. „Veľkosrbské sprisahanie“, sarajevský atentát a smútočné obrady za Františkom Ferdinandom boli síce ešte servírované čitateľom ako atrakcie, čoskoro ich však nahrádzali znepokojujúce články o hroziacej vojne.¹⁴ Po 27. júli noviny podporovali vojnovú eufóriu a nadšene opisovali „veľkolepé manifestácie za vojnu“. O dva dni nato už začali dominovať na stránkach tlače témy z každodennej vojrovej reality v zázemí a na frontoch.

Novinkou na samom začiatku júla boli titulné strany v čiernych rámčekoch a reklamy na smútočné zástavy. Členovia municipálneho výboru v čiernych salónnych oblekoch vzdali na svojom smútočnom zhromaždení hold kráľovi. Rešpektovali telegram ministra vnútra, ktorý „z priestorových dôvodov“ neodporučil mestám vyslanie deputácií s vencami na pohreb následníka trónu a jeho manželky. Municipálny výbor rozhodol o smútočnej výzdobe mesta. Mestské budovy boli dekorované čiernymi zástavami. V čase pohrebu svietili plynové lampy pokryté smútočným flórom. Zvony na radnici a na kostoloch vyzváňali každý deň v hodinu atentátu. V kostoloch a synagógach sa konali smútočné bohoslužby. V dome sv. Martina slúžili zádušnú omšu s Lisztovým Requiem, ktoré skomponoval pri príležitosti smrti Maximiliána Mexického. V chráme naaranžovali „Castrum doloris“, na jeho štyroch rohoch čierne kandelábre, vpredu – rovnako ako vo viedenskej dvorskej kaplnke – čierno potiahnuté kľučadlá s generálskym klobúkom a šablou a s bielymi rukavičkami a bielym vejárom. Svoju lojalitu dynastii prejavili na špeciálnych smútočných zhromaždeniach rímskokatolícka náboženská obec, obidve židovské náboženské obce, obchodná komora a početné spolky.

Mestský spoločenský život popri tom bežal obvyklým tempom. Kino Apollo-Bio uviedlo hneď za dokumentom zo Sarajeva komédiu. Obecenstvo si užívalo viedenský kabaret v reštaurácii U bažanta. Spolky poriadali svoje bohato navštevované letné slávnosti a tanečné zábavy. Čitateľov vzrušil prelet troch lietadiel nad mestom a debaty o zakúpení policajného stopovacieho psa do mestských služieb.

¹²Predovšetkým HRONSKÝ, M. – KRIVÁ, A. – ČAPLOVIČ, M.: Vojenské dejiny IV. 1914 – 1939. Bratislava 1996.

¹³Napr. štúdie v zborníku PODRIMAVSKÝ, M. – KOVÁČ, D.: Slovensko na začiatku 20. storočia. (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby.) Bratislava 1999; LIPTÁK, L.: Slovensko v prvej a druhej svetovej vojne. In: Slovensko v rokoch druhej svetovej vojny. Bratislava 1991, s. 6-12. Etnologický pohľad na obraz prvej svetovej vojny v historickej pamäti Slovákov prináša KILIÁNOVÁ, G.: Divided Memories: The Image of the First World War in the Historical Memory of Slovaks. Sociológia 35/ 2003, č. 3, s. 229-246. Zo sociálnohistorických prác napr. DUDEKOVÁ, G.: Hrdinskí vlastenci, barbarkí nepriatelia a nebezpeční vlastizradcovia. In: Bystrický, V. – Rogul'ová, J. (Zost.): Storočie propagandy. Slovensko v osidlach ideológií. Bratislava 2005, s. 7-21; DUDEKOVÁ, G.: Zajatci v prvej svetovej vojne – význam a miesto memoárov pri výskume. In: Sekyrková, M. (Zost.): Paměti a vzpomínky jako historický pramen. Praha: Národní technické muzeum v Praze, 2005. CD-Rom, nestránkované, príspevok č. 20; DUDEKOVÁ, G.: Chudobné a zatratené, ctihodné a milosrdné. In: História, 4/2004, č. 9-10, s.24-28.

¹⁴Nasledujúce opisy situácie rokov 1914 – 1918 v Bratislave vychádzajú zo správ v Pressburger Zeitung, Pressburger Tagblatt a Pressburger Presse.

Vojenská história

Koncom júla už vyzerala atmosféra v meste inak. „Vojna nadohľad!“ , hlásili titulky na prvých stranách novin. V uliciach vášnivo diskutovali hlúčky znepokojených ľudí. Novinové redakcie promptne zverejšňovali vo výkladoch svojich administrácií a na plagátovacích plochách telegramy z Budapešti a Viedne. Pressburger Tagblatt sa 26. júla chválil, že jeho špeciálne vydanie prinieslo správu o vojne ešte skôr ako viedenské a budapeštianske denníky. Ľudia trhali noviny kamelotom z rúk, nejaký muž predčítal telegram o vojne ostatným, ktorí reagovali hlasnými výkrikmi „Éljen!“. Do neskorého večera boli ulice v centra preplnené vášnivo diskutujúcimi ľuďmi.

Čiastočnú mobilizáciu vyhlásili 26. júla. V nasledujúcich dňoch – 27. a 28. júla – pochodovali centrom mesta masy ľudí, údajne až desaťtisíc, v demonštračných sprievodoch. Priamym podnetom bola serenáda plukovnej hudby na Kossuthovom námestí (dnešnom Hviezdoslavovom). Okolo hudobníkov sa zhromaždili ľudia, muži vyhadzovali klobúky do vzduchu. Dav zrekviroval zástavy z neďalekej pivnej reštaurácie. Komu sa neušla zástava, pripieval si na palicu vreckovku. Muži vyzdvihli troch dôstojníkov na ramená a nosili na čele sprievodu. Kričalo sa „Éljen! Hoch! Abzug Serbien!“ Volalo sa na slávu kráľovi, vlasti, armáde, nemeckému cisárovi, následníkovi trónu Karolovi a arcivojvodovi Fridrichovi. Vojenská hudba hrala pochody a maďarské národné piesne. Z iniciatívy členov jedného speváckeho spolku zazneli vlastenecké piesne, okrem iného, aj Kossuthova pieseň vo variante „Ferenc Jóska azt üzente“ . Pred Petőfiho sochou sa patrioticky rečnilo. Sprievod, pozdravovaný obyvateľmi z okien, tiahol pred honvédske dôstojnícke kasíno na Grassalkovichovo námestie (dnešné Námestie 1. mája), potom Barossovou (Štúrovou) ulicou pred pionierske kasárne. Pred kaviareň Baross vyšla rómska kapela primáša Vizváryho a hrala maďarské, rakúske a nemecké hymnické piesne a pochody. Nadšený dav pokračoval k budove posádkového veliteľstva (na dnešnú Gondovu), odtiaľ k bytu generála Mihalcicsa v Lafranconiho dome. Manifestácia sa skončila po 10. hodine večer, opäť pri Petőfiho pomníku.

Noviny hlásili, že „vojnová horúčka zachvátila všetky tunajšie kruhy“ – určite predovšetkým meštianske, pretože sa spomínalo, ako sa všetci vracali z rekreácií a úradníci z dovoleníek.¹⁵ Dňa 28. júla sa opäť konal v bratislavských uliciach sprievod a hrali sa serenády pred bytmi generálov. K národným zástavám už boli pripojené aj trikolóry nemeckej ríše. Po vyhlásení všeobecnej mobilizácie 31. júla znovu pochodovala večer ulicami vojenská kapela a čestné eskorty. Vyvolali „neopísateľný entuziazmus“ obyvateľov, ktorí volali: „Preč so Srbskom! Na Moskvu! Nech žijú naši bratia Poliaci!“ Patriotické zhromaždenie zažil neskôr – na začiatku augusta – aj neďaleký Šamorín. V asi stočlennom fakľovom sprievode tam pochodovala predovšetkým študujúca mládež na čele s kaplánom. Bratislavské opisy masového vojnového nadšenia s jeho až karnevalovými črtami ladia s najnovšími historiografickými výskumami, ktoré spochybňujú spontánnosť patriotických ovácií na konci júla 1914.¹⁶ Vlastnecká masa je podľa nich mestským fenoménom, väčšinu demonštrantov tvorili príslušníci stredných vrstiev. Ich eufória bola umelo povzbudzovaná, aj v bratislavskom prípade iniciovala sprievody vojenská kapela na promenáde. Masová účasť obyvateľov mesta zrejme viac vyjadrovala nesmierne napätie, obavy a nervozitu ľudí ako ich racionálny súhlas s pretekmi zbraní. Mýtus o vojnovom nadšení obyvateľstva poslúžil neskôr v propagandistických heslách, ktoré vyzývali k zotrvaní vo vojnovéj „mašinérii“.

Prvé správy o čiastočnej mobilizácii sa objavili 27. júla. Povolání muži sa museli za 24 hodín prichystať na odchod. V kasárňach na Špitálskej ulici¹⁷ skladala obnovenú prísahu časť domáceho 72. pešieho pluku. Slávnostný prejav plukovníka prednesený v nemčine vzápätí pretlmočili mužstvu do maďarčiny a slovenčiny. V Bratislave sa spočiatku mobilizácia týkala

¹⁵Pressburger Zeitung (ďalej PZ) 28. 7. 1914, č. 205, s. 3.

¹⁶VERHEY, J.: Der „Geist von 1914“ und die Erfindung der Volksgemeinschaft. Hamburg 2000; FERGUSON: The Pity of War (ako v pozn. 5); Kriegsbegeisterung und mentale Kriegsvorbereitung: interdisziplinäre Studien. Zost. M. van der Linden – G. Mergner. Berlin 1991.

¹⁷Neskoršie Svätoplukove kasárne.

starších mužov, väčšinou hláv rodín.¹⁸ Vybavovanie všetkých existenčných rodinných záležitostí zostalo na ženách. Obmedzila sa civilná a železničná nákladná doprava. V preplnených vlakoch sa odohrávali dovtedy spoločensky neprípustné scény, napríklad „vedľa blahobytnej Židovky v mušelinovej blúzke sedel v kupé prvej triedy mladý sedliak v košeli a bafkal svoju nie priam aromatickú fajku“.¹⁹ V noci v stredu 29. júla sa začali veľké vojenské transporty. Noviny vyzývali obyvateľov, aby privítali a pohostili prechádzajúcich vojakov. Ako prvý prispel na občerstvenie dvomi hektolitrami piva Jarošov pivovar. Tlač informovala o vojenských cestovných poriadkoch a o službách poľnej pošty. Ľudia začali hromadne vyberať svoje úspory z bánk a noviny ich ubezpečovali, že peniaze vo finančných ústavoch nie sú ohrozené. Magistrát upozornil vlastníkov domov, že pri prípadnom ubytovaní vojakov sú povinní poskytnúť im lôžko alebo desať kíl slamy na hlavu. Minister obchodu zrušil – zatiaľ dočasne – nedeľné voľno. Titulky „Preč s keľasmi!“ naznačujú, že už na začiatku augusta 1914 prevítal čierny obchod. Obchodníci inzerovali potreby pre rukujúcich aj vojenské pohľadnice. „Noci v Haliči sú studené. Preto si žiaden dôstojník nezabudne zobrať teplé trikotové prádlo!“ „Bojktujte ruské a anglické čaje. Pite vlasteneckú značku Pekárek!“

Nemecké noviny hlásili o zatknutí „srbofilského agitátora“ – Dr. Ivana Dérera za jeho protivojnový článok v Národných novinách.²⁰ V komentároch sa opakovali stereotypy o nemeckej spravodlivosti a rytierskosti, francúzskom pokrytectve a surovosti (!), o anglickom „kramárskom“ národe či o perfidných Rusoch. Pochvaly sa dočkalo „patriotické“ premenovanie brašovskej obce Oroßfalu (Russendorf/Ruská Ves) na „sympatické“ Poroßfalu (Preußendorf/Pruská Ves). Vyzdvihovala sa „pozoruhodná“ kázeň vrchného rabína, ktorý vyzýval veriacich ku každodenným modlitbám za kráľa a za nemeckého cisára.

V auguste 1914 sa zverejnili prvé menovania na Alžbetínsku univerzitu. Bratislavský knihovník Dr. Emil Kumlik sa stal riaditeľom univerzitnej knižnice. Obmedzila sa župná samospráva, župan bol menovaný za vládneho komisára. Od 9. augusta musela väčšina reštaurácií, hostincov a kaviarní dodržiavať policajnú záverečnú hodinu a zatvárať večer o ôsmej, výčapy už o šiestej. Mešťanosta vyzýval k dôvere voči bankovkám a odsudzoval hromadenie kovových mincí. V električkách začali slúžiť ženy-sprievodkyne, v modrých blúzach a bez čiapok, vraj „milé a obraté“. Červený kríž organizoval zdravotnícke kurzy.

Od polovice septembra začali prichádzať správy od bratislavských jednotiek na fronte: „Požňoňský 5. zbor ako prvý na nepriateľskom území!“²¹ Referovanie o hrdinských činoch a živote miestnych plukov posilňovalo väzby medzi armádou, mestom a štátom a zohrávalo dôležitú úlohu pri formovaní kolektívnych identít počas celej vojny. Vládny komisár Aurel von Bartal predniesol municipálnemu výboru správu o situácii v meste po mobilizácii. V meste ubytovali 25 – 30-tisíc záložníkov. Obmedzenie záverečných hodín v pohostinstvách znepokojilo aj ich majiteľov aj verejnosť. Vládny komisár privítal „ako zázrak“ utíchnutie stranických roztržiek. Politické strany sa vraj zjednotili, keď je vlasť v nebezpečí. Mestské valné zhromaždenie jednohlasne schválilo návrh dvorného radcu Juraja von Schulpého na premenovanie Hlavného námestia na „I. Ferenc Józseftér“ a návrh mešťanostu Teodora Brollyho na premenovanie Trhového námestia (dnešného námestia SNP) na „II. Vilmos császártér“.²² Na podporu rodín narukovaných sa do polovice

¹⁸Ročníky 1890 – 1092 boli už v činnnej službe. Pri čiastočnej mobilizácii boli povolané staršie ročníky, pri všeobecnej mobilizácii 31. júla záložníci a náhradní záložníci spoločnej armády a honvédstva.

¹⁹Pressburger Tagblatt 28. 7. 1914, č. 6427, s. 6.

²⁰Na vojnovú hystériu zareagoval Ivan Déer článkom „Hyeny chcú vojnu“. Po vyhlásení mobilizácie ho uhorské úrady na jeden deň zatkli. Články v maďarskej a nemeckej tlači o jeho vlastizradcovstve vyvolali búrlivú reakciu. Sfanatizovaný dav sprevádzaný vojenskou kapelou vytýkol okná Déerovho bytu. KOVÁČ, D. a kol.: Muži deklarácie. Martin 1991, s. 214-215.

²¹V. zbor bol začlenený do 1. armády gen. Viktora Dankla a zapojil sa do bojov v dňoch 23. – 25. augusta v bitke pri Krašniku v Haliči. Význam bitky bol v dobovej tlači silne nadhodnotený. Podrobnejšie DANGL, V.: Bitka pri Krašniku. In: Historie a vojenství 39/1990, č. 3, s. 57-73.

²²V nemeckom texte názvy námestí po maďarsky. PZ 17. 9. 1914, ranné vydanie.

septembra vyzbieralo 50-tisíc korún.²³ V meste prebiehala aj charitatívna krajinská akcia „Zlato za železo!“ – noviny uverejňovali zoznamy darcov a dám, ktoré robili zbierku. Istá slečna so svojím snúbencom, husárskym poručikom, dali dokonca na oltár vlasti svoje zlaté snubné prstene a vymenili ich za železné. Ženám sa adresovali výzvy, aby plietli teplé odevné súčiastky pre vojakov.

V tom istom čase „elegantne vynovená“ kaviareň Baross hostila každý večer „umeniamilovné obecenstvo“, ktorému vyhrávala „národná kapela“ Bélu Vizváryho. Dve tanečné školy pozývali na kurzy tanga a bostonu a na výučbu „salónneho správania sa“. Pivovar Stein otváral novú reštauráciu. Dobrú a pokojnú náladu malo povzbudiť aj vystavenie troch hrdzavých ruských diel, ktoré ukoristil „náš udatný 5. zbor vo víťazných bitkách“.²⁴ V posádkovej nemocnici zomrel dvadsaťsedemročný ruský delostrelec. Vystrojili mu vojenský pohreb na židovskom cintoríne – s hudbou, sprievodom a čestnou salvou. „Zodpovedá to požiadavkám vyššej civilizácie“, zdôvodňovali *Pressburger Zeitung*.

V nedeľu 2. októbra sa pri príležitosti otvorenia Alžbetínskej univerzity konala v dome slávnostná bohoslužba. Zbor Cirkvebného hudobného spolku uviedol pod vedením zbornajstra Eugena Kossowa diela uhorských majstrov. Redaktori väčšiny bratislavských novín sa v nasledujúcich týždňoch sťažovali, že novozaložená univerzita poskytuje informácie len klerikálnemu listu *Pressburger Tagblatt*. Pociťovali to ako „nevďak voči liberálnemu meštianstvu, ktoré tridsať rokov o univerzitu bojovalo a obetovalo jej milióny“.

Vojnové pomery sa odrazili aj v činnosti mestskej ľudovej kuchyne. Denne sa varilo pre 1 200 osôb, niekedy až pre 1 600. Stravovalo sa tu denne 160 tzv. vojnových krajčirov, úplne zadarmo 127 chudobných detí, ktorých otcovia narukovali, a 7 chudobných stredoškôľakov. Vo veľkom počte sa sem prichádzali najesť dovolenkujúci a ranení vojaci. Počet stravníkov prudko narastal v nedeľu, keď ľudia z vidieka navštevovali svojich ranených príbuzných v miestnych nemocniciach. Ľudová kuchyňa varila okolo 200 porcií pre záložnícku nemocnicu Červeného kríža. Jedlá vyšli stravníkov veľmi lacno, celé menu približne 40 halierov: polievka 6 halierov, porcia hovädzieho so zeleninou 16 halierov, múčne jedlo 16 halierov, chlieb 2 haliere.²⁵ Noviny pravidelne informovali o živote 72. pluku na fronte aj o stave ranených v bratislavských nemocniciach. Na začiatku januára 1915 ležalo v meste v regulérnych aj provizórnych nemocniciach (v školách, sirotincoch, v niektorých šľachtických palácoch, v budove finančného riaditeľstva aj v zábavnom podniku Bellevue) 35 dôstojníkov a 2 256 vojakov. Okrem toho ošetrovali v nových barakoch 250 rekonvalescentov spoločnej armády a v Púckových domoch 150 honvédov.²⁶

Napriek tomu, že od polovice decembra do začiatku januára mohli byť obchody a výklady osvetlené, Vianoce 1914 boli pre mesto a pre takmer všetky rodiny smutné. Noviny sa viac venovali opisom vianočného stromčeka na hlavnej stanici a slávnostnému obdarovaniu vojakov oblečením, cigaretami či figovými vencami. Nezabudli na obligátne zoznamy darcov a meno iniciátorky akcie – dámy, ktorá stála na čele dobrovoľných ošetrovateliek Červeného kríža. Poľná pošta doručila vianočný pozdrav od „našich dvaasemdesiatnikov v poli s veselým programom filmového predstavenia“, na ktoré sa vyžadovalo vstupné „2 Liter Wutki“ (dva litre vodky). V humoristickom programe fiktívneho frontového kina sa kombinovali momenty vojenského života v zákopoch s etnickými stereotypmi (ruské ploštice, poľské blchy, anglická choroba). Po druhých vojnových Vianociach sa iba letmo spomenuli sviatky bez koláčov a stromčeka len s papierikmi. Zato sa obšírnejšie komentovali detaily novoročného programu Sarkádiho kabaretu v hoteli Deák. Nevládali však prehlušiť počty a mená mŕtvych, úradné ceny potravín v tržnici či pokyny na reguláciu konzumu múky a chleba. Pribúdali fejtóny o kontrastoch luxusu a nesmiernej biedy v obrazoch vymódených dám a vojnových invalidov.

²³PZ 16. 9. 1914, č. 254, ranné vydanie, s. 3.

²⁴PZ 22. 9. 1914, č. 260 ranné vydanie, s. 4. O ďalších ukoristených delách PZ 3. 10. 1914, č. 271 ranné vydanie, s. 5.

²⁵PZ 11. 10. 1914, č. 279 ranné vydanie, s. 4.

²⁶PZ 1. 1. 1915, č. 1, s. 3.

ZMENY SPOLKOVÉHO ŽIVOTA POČAS VOJNY

V čase sarajevského atentátu vrcholili prípravy na letné slávnosti väčšiny spolkov. Obyvatelia mesta sa zabávali na tanečných venčekoch, Anna-báloch, kabaretných večierkoch a ľudových slávnostiach na Slamenej búde, v záhradných reštauráciách či v zábavnom podniku Bellevue (na mieste neskoršej sokolovne). Speváci z Liedertafel zorganizovali Sviatok gejši pod Červeným mostom. Skauti-čerkezi z chlapčenskej meštianky sa vydali na výlet do Viedne. Prekvapili ich „milé“ reakcie na maďarsky hovoriacu skupinku. Slovenská sekcia robotníckeho vzdelávacieho spolku Napred usporiadala Husove oslavy. Na Cukermandli sa chystali kolotoče, cirkusové stany a predajné stánky na veľkú ľudovú slávnosť na pamiatku miestneho ľudomila pátra Scherza. Veteránske spolky sa stretli na pravidelnej spomienkovej slávnosti, venovanej padlým v prusko-rakúskej vojne. Po kázni a poľnej omši pri hrobe na Kamzíku defillovali veteráni pred zástupcami spoločnej armády a honvédov. Robotnícky spevácky spolok Magnet chystal na polovicu augusta veľkolepú slávnosť odhalenia zástavy so sprievodom od Robotníckeho domu na Dunajskej do Bellevue, plesom a druhý deň s ľudovou slávnosťou na Slamenej búde. V programe malo spievať 380 spevákov maďarské, nemecké, české a slovenské piesne – nielen robotnícke zborové piesne, ale aj ľudové piesne a operetné „potpourri“. Účasť prisľúbili tiež spevácke spolky z Viedne, Budapešti a okolia. Po vyhlásení vojny boli všetky zábavy odvolané. Spevokol Magnet oznámil odloženie rituálu odhalenia zástavy.

Koncom júla sa v Bratislave konal prestížny nemecko-rakúsko-uhorský včelársky kongres, na ktorom sa očakávalo 800 hostí. Pri príležitosti 59. putovného valného zhromaždenia včelárov Nemecka, Rakúska a Uhorska usporiadali v budove a záhrade vyššej dievčenskej školy veľkú výstavu živých včiel, včelích produktov, včelárskych pomôcok a odbornej literatúry. Počítalo sa s 23 prednáškami v maďarčine a so 16 v nemčine. Po prvý raz mali byť prednášky doplnené praktickými ukážkami. Večer 25. júla sa stretli účastníci aj so zástupcami ministerstva poľnohospodárstva v reštaurácii Aucafé. Vzhľadom na kritickú politickú situáciu všetky pozdravné prejavy odpadli. Len „jeden patriotický Nemec“ sa nezdržal a ubezpečil prítomných, že „šesť miliónov nemeckých bajonetov je pripravených na obranu bratského Rakúska-Uhorska“.²⁷ Kongres sa síce nasledujúci deň začal, v župnom dome aj odzneli niektoré prednášky, ale vzhľadom na mobilizáciu museli akciu predčasne ukončiť.

Po vyhlásení vojny sa spolková činnosť podstatne zmenila. Veľa členov narukovalo, spolkové aktivity sa koncentrovali na dobročinnosť a svojpomoc. Dobrovoľným hasičom pribudol k ich tradičnej pracovnej náplni prevoz ranených vojakov. Červený kríž založil odpočívareň na hlavnom nádraží, pripravoval zriadenie nemocnice pre záložníkov, organizoval kurzy pre ošetrovateľky. Charitatívne, ale aj ostatné združenia iniciovali zbierky pre rodiny narukovaných, pre nezamestnaných, na posteľnú bielizeň do posádkovej nemocnice, pre chudobné židovské rodiny atď. atď. Spevácke, hudobné a ďalšie kultúrne spolky poriadali dobročinné koncerty. Vzrástol význam ženských asociácií. Spolok domácich paní Unitas zaobstarával a vydával potravinársky a drogistický tovar, organizoval charitatívne zbierky, napríklad topánkovú akciu, aj zber starého papiera. Spoločnosť pre vzdelávanie žien ponúkala prednášky, napr. v marci 1916 mali referentky z Viedne rozprávať o súčasných a budúcich úlohách žien. Katolícky spolok na ochranu žien a detí poriadal pre dievčatá kurzy šitia a varenia. Na spolkovom základe pracovali aj ľudové kuchyne. Počas vojny sa spomínala tiež Mestská kuchyňa pre stredný stav v Redute. Podľa jedálneho lístka z januára 1918 varila mäso len trikrát do týždňa a obec stál vtedy jednu korunu.²⁸

Napriek oslabeniu členskej základne mnohé spolky činnosť neprerušili. Kresťanskosocialistický spolok, Katolícky zväz, Spolok katolíckych tovarišov či Národohospodársky klub poria-

²⁷PZ 26. 7. 1914, č. 203 ranné vydanie, s. 3.

²⁸Pressburger Presse 7. 1. 1918, č. 1021, s. 3.

dali prednášky, príp. diskusné večery o aktuálnych politických a vojenských problémoch aj o výhľadoch do budúcnosti. Spolok uhorských inžinierov a architektov nachystal prednáškový cyklus *Technika a vojna*. Západouhorský turistický spolok pokračoval – aj keď podstatne zriedkavejšie – vo svojich výletoch po okolí. Vo vojenskom kasíne a vojenskom vedeckom spolku sa stretávali dôstojníci s elitnými meštianskymi kruhmi na dobročinných akadémiách, čajových večierkoch a filmových predstaveniach s hudbou.

Miestny spisovateľ Franz Borgias Schmid organizoval už od začiatku augusta brannú organizáciu mládeže (Jugendwehr). Mladíci od 16 rokov „bez rozdielu stavu“ sa v nej mali vojenskými cvičeniami pripravovať na brannú službu. Do septembra sa ich prihlásilo vyše sto.

KOLEKTÍVNA IDENTITA NEMCOV NA SLOVENSKU POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

Ako dokladá rozsiahla literatúra, vo vedomí Nemcov v Uhorsku počas celého „dlhého“ 19. storočia dominoval – vedľa lokálnych a statusových (napr. meštianskych) väzieb – uhorský patriotizmus.²⁹ Následkom rozdielnych historických skúseností z kolonizačných vln, rozptýleného osídlenia, konfesionalnej a sociálnej diferencovanosti, ale aj následkom ich pocitu zakotvenosti v uhorskej spoločnosti relatívne rýchlo podliehali asimilácii. Chýbali im spoločné historické tradície a integrujúca národná idea. Vzhľadom na konfesionalne rozdiely mohli ich národné predstavy nadviazať výlučne na jazykové znaky a na nejasné predstavy o kultúrnom poslaní Nemcov v Uhorsku. Iba v jazyku a v pocite civilizačnej nadradenosti spočívala možnosť vymedzenia sa voči maďarskému nacionalizmu, ktorého protinemecké črty – pôvodne orientované proti Rakúsku – boli na začiatku 20. storočia čoraz zreteľnejšie. Hospodársky úpadok niekdajšieho cechového meštianstva a chýbajúce nemecké roľnícke zázemie v okolí miest podporovali rýchlu maďarizáciu nemeckého meštianstva.³⁰ V dôsledku sústavného propagovania idey uhorského národa vo výučbe, v učebniciach, v tlači, divadle, pri školských slávnostiach a rozličných verejných inscenáciách interpretovali uhorskí Nemci svoju minulosť ako symbiózu s Maďarmi.³¹ Intenzívny maďarizačný tlak vyvolal ojedinelé pokusy o spojenie uhorského vlastníctva s nemeckým nacionalizmom. V rokoch 1905 – 1914 možno evidovať snahy o politické zjednocovanie uhorských Nemcov pod všennemeckým vplyvom. U Nemcov na území Slovenska však rezonovali minimálne.³²

Rozvoj spolkového života s osobitými mechanizmami prispôsobovania sa a pokles nemeckej periodickej tlače jasne svedčia o postupnom pomaďarčovaní nemeckého etnika. Kým roku 1901 vychádzalo na území Slovenska 23 periodík v nemeckom jazyku, začiatkom roku 1914 ich bolo 12 čisto nemeckých a 7 maďarsko-nemeckých.³³ V dvoch pôvodne nemeckých týždenníkoch v Nitre (*Nyitrai Hirlap* a *Nyitrai Lapok*) už dlhé roky dominovala maďarčina, *Nyitrai Lapok* pokračovali od 14. mája 1915 ako *Nyitravármegye* výlučne len v štátnom jazyku. Rovnako dopadli *Kaschauer Zeitung*, ktoré sa 6. augusta 1914 spojili s *Kassai Ujság*. Po vypuknutí vojny

²⁹Literatúra ku kolektívnemu vedomiu Nemcov v Uhorsku je v štúdiu MANNOVÁ, E.: Transformácia identity bratislavských Nemcov v 19. storočí. In: Historický časopis, /1995, roč. 43, č. 3, s. 437-449.

³⁰PUTTKAMER, J. von: Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867 – 1914. München 2003, s. 54.

³¹Tamže, s. 393.

³²KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava 1991, s. 27 a nasl.

³³POTEMRA, M.: Bibliografia inorečových novín a časopisov na Slovensku do roku 1918. Martin 1963; MEIER, J.: Untersuchungen zur deutschsprachigen Presse in der Slowakei. Sprache und Geschichte der Zeitung „Zipser Anzeiger/ Zipser Bote“. Levoča 1993; RESCHAT, G.: Das deutschsprachige Zeitungswesen Preßburgs. Unter besonderer Berücksichtigung der Umbruchsperiode 1918/20. München 1942.

sa nemecká tlač na Slovensku zúžila na 7 titulov úplne v nemčine a 5 titulov maďarsko-nemeckých. Centrami nemeckého novinárstva cez vojnu zostali už len Bratislava (s tromi významnými politickými denníkmi a piatimi/šiestimi ďalšími periodikami)³⁴ a Kežmarok (s týždenníkom *Karpathen-Post*).

Všetky nemecké noviny vystupovali aj vo vojnových pomeroch lojálne uhorsko-patrioticky. *Pressburger Zeitung* upozornili čitateľov už 1. augusta 1914 na cenzúru, na negatívne zmeny v obsahu a v distribúcii denníka. *Westungarische Volksstimme* vyjadrili potrebu udržať sociálno-demokratickú tlač aj za cenu „zrieknutia sa spravodlivej kritiky“. Aj neskôr sa objavovali sporadické narážky na nemožnosť prinášania objektívneho spravodajstva. Napr. Eugen Engyeli vo svojej rubrike v *Pressburger Presse*, podpísanej „Kibicom“, napísal 14. februára 1916 ironicky: „Odvodzovať zo všeobecného želania po mieri celkovú únavu z vojny by bolo preto nesprávne, lebo to nie je dovolené. To môže o nás rozprávať len nepriateľ, a my to zase tvrdíme o ňom.“

V priebehu vojny sa postoje a povedomie ľudí radikalizovali, viac prívržencov získavali socialisti a nacionalisti. Mnohí autori upozorňujú na vzrast (či skôr objavenie sa) národného vedomia Nemcov v Uhorsku cez vojnu. Ich sebavedomie po vypuknutí vojny vzrástlo, sedmohradskí a banátski politickí reprezentanti okázalo zdôrazňovali význam uhorských Nemcov pre Uhorské kráľovstvo, monarchiu aj nemecko vôbec. Etnické vedomie určite posilnil aj kontakty s nemeckými vojakmi z ríše a z rakúskych oblastí. Ani priame bojové spojenectvo s Nemeckom, rozhodujúcou veľmocou v rámci centrálneho bloku, však nespôsobilo zásadný obrat v maďarizačnej školskej a kultúrnej politike uhorskej vlády. Všenemeckí poslanci z Predlitavska a ríše, ktorí sa stretli vo Viedni roku 1915 a žiadali ochranu Nemcov v Uhorsku, hovorili dokonca o protinemeckých tendenciách.³⁵

Nemecké noviny na Slovensku písali bez špeciálneho odvolávania sa na mocného nemeckého spojenca a na nemeckú kultúrnu nadradenosť. Jedinými príkladmi nemeckosti na ich stránkach bolo uverejnenie básne o princovi Eugenovi, „ušľachtilom rytierovi“ (o Eugenovi Savojskom, ktorého pretvorili v 19. storočí na plavovlasého nemeckého hrdinu) a príležitostné zmienky o spievaní národnej piesne „Wacht am Rhein“. Pred vojnu odsudzovali maďarské noviny (hoci len zriedkavé) spievanie tejto piesne ako prejav pangermanizmu a ako „urážlivé pre Maďarov“. Po vypuknutí vojny hrali verejne „Stráž na Rýne“ vojenské aj rómske kapely na patriotických provojnových zhromaždeniach v Bratislave. Pieseň sa počas vojny spievala na spolkových akadémiách spolu s uhorským „Hymnusom“ a rakúskou „Volks-hymne“. V uhorsko-nemeckom kontexte ju parafrázovala patriotická pieseň „Donauwacht“. Charakteristicky bola uverejnená na prvom mieste jej maďarská verzia a až potom nemecký originál. Končil sa veršom: „O Donau, o Heimat, magst ruhig sein / Treu stehst deine Wacht – gleich jener am Rhein.“³⁶ Od februára 1916 sa na kasárňach vyvesovali aj zástavy spojencov, medzi nimi tiež nemecká. Nemecké periodiká tomu nevenovali zvláštnu pozornosť. Napriek silnému ríšskemu spojencovi zotrvali naďalej na štátno-patriotických pozíciách a neobrátili sa proti maďarizácii. Skutočnosť, že svoju etnickú identitu takmer vôbec neprezentovali, súvisela čiastočne aj s ich opatrnosťou, strachom pred tlačovopolitickými šikanami aj obavami pred stratou inzerentov, najmä úradných. Napr. v januári 1918 bolo v *Pressburger Zeitung* 15 % inzerátov a oznamov v maďarčine, v *Pressburger Tagblatt* 12 %, vo *Westungarischer Grenzboten* 3 % atď.³⁷

³⁴*Pressburger Zeitung* (dvakrát denne), *Pressburger Tagblatt* a *Westungarischer Grenzboten*, dvakrát týždenne vychádzajúce noviny *Westungarische Volksstimme* (od 1915), týždenník *Pressburger Presse*, dvojtýždenníky *A Város* a *Illustrierte Feuerwehr-Zeitung* (posledné vychádzali do 1915) a mesačník *Donau-Post* (od marca 1918). Do roku 1916 vychádzal časopis Gabelsbergerovho stenografického spolku *Concordia*.

³⁵KOVÁČ, D.: Nemecko a nemecká menšina (ako v pozn. 32), s. 39-41.

³⁶PZ, 1. 1. 1916, č. 1, s. 5-7.

³⁷RESCHAT, G.: Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs (ako v pozn. 33), s. 77, 103, 116.

Nemecké divadlo v Bratislave predstavovalo významnú oporu nemeckej kultúry, o ktorú sa od prelomu storočí zvädzal vášnivý boj, najmä s maďarským Toldyho kruhom. V súvislosti s pripravovanou transformáciou Mestského divadla na Maďarské národné divadlo na jar 1918 sa v nemeckých periodikách zjavili len smútiace články. Autori akceptujú stratu nemeckého divadla ako „výsledok historického vývoja“ a zmien v poslednom štvrtstoročí a konštatujú postupné miznutie nemeckej kultúry predovšetkým v dôsledku straty školstva: „Tu v 'Prešporku' sa síce v budúcnosti ešte bude nemecky čítať a hovoriť, ale nepýtaj sa, ako to bude s písaním!“³⁸ Eugen Engyeli konštatoval, že 'Požoňské' mestské divadlo má byť povýšené na národné divadlo, ktoré má dôležitú úlohu pri maďarizácii. „...Proti tomu nebude namietať žiaden občan nášho mesta – hoci by nevedel ani slova po maďarsky.“ Obáva sa úplného vytlačenia nemeckého divadla, aj keď sa župan doslova vyjadril, že sa má uplatniť aj „cudzie umenie“. Novinár argumentuje, že veľká časť obyvateľov mesta hovorí dnes ešte nemecky a táto časť, ktorá prispieva ku komunálnym nákladom, má nárok, aby sa na ňu bral ohľad.³⁹

Lojalita k uhorskej vlasti a k panovníckej dynastii sa poslednýkrát výrazne prejavila eufóriou pri návšteve kráľovského páru v Bratislave 16. júla 1918. Toto nadšenie však skoro upadlo.

V závere vojny sa tón nemeckých novín mení a etnická otázka sa stáva prvý raz závažnou témou. „Budeme a chceme aj naďalej patriť k Uhorsku: teraz a navždy! V budúcnosti však nechceme strácať náš svojráz, našu národnosť (Volkstum), žiadame posilnenie a pestovanie našich národných zvyklostí (unserer völkischen Gebräuche), nášho nemeckého jazyka a nárečia!“ – napísali *Pressburger Zeitung* 30. októbra 1918 v článku s národnoobrodeneckým titulom „*Pressburger Deutsch-Ungarn – wachet auf!*“ (Prešporskí nemeckí Uhri – prebud'te sa!). V dramaticky sa meniacej geopolitickej situácii bola však národná emancipácia až na druhom mieste. Najviac priestoru venovala tlač obavám z rozpadu Rakúsko-Uhorska a protestom voči začleneniu do Československa.

Spišskí Nemci boli ešte výraznejšie prouhorsky až promaďarsky orientovaní. Noviny *Karpathen-Post* uverejnili 24. októbra 1918 článok „*Wachet auf!*“: „Všetko, čo tu stojí, spravili Nemci, krajina, pôda je z väčšej časti v nemeckých a maďarských rukách a na celom Spiši niet ani jediného vzdelaného človeka, ktorý by sa hlásil k slovenskému živlu (Slowakentum)! [...] Boli sme Nemcami, sme Nemcami a chceme zostať Nemcami! A ako Nemci sme boli Uhrami a sme Uhrami a chceme Uhrami zostať!“ O týždeň nato tie isté noviny opäť zdôvodňujú nevyhnutnosť zotrvania v Uhorsku: „Ako by bolo možné vyhovieť wilsonovskému kultúrnemu ideálu, ak by sa prekvitajúca spišská nemecká kultúra vydala na milosť a nemilosť nekultivovaným slovanským masám?“⁴⁰

V období národných rád v novembri – decembri 1918 vznikli v Budapešti až dve nemecké národné rady. Medzi dvomi národnoemancipačnými smermi kolísali aj Nemci na Slovensku.⁴¹ Na čele jedného bol profesor germanistiky v Budapešti Jakob Bleyer – katolícky „*Donauschwabe*“, ktorého národná rada sa orientovala kresťansko-socialisticky a vyslovene proti sociálnej demokracii. Vedúcim druhého smeru bol Rudolf Brandsch, protestant zo Sedmohradska. V predsedníctve jeho národnej rady pôsobil aj bratislavský sociálny demokrat Heinrich Kalmár. Bleyer

³⁸PZ 12. 3. 1918, ranné vydanie. Nemecký názov mesta v úvodzovkách je ironickým odkazom autora na povinné používanie úradného názvu Pozsony aj v nemeckej tlači.

³⁹*Pressburger Presse* 18. 3. 1918, č. 1031, s. 2-3.

⁴⁰*Karpathen-Post* 14. 11. 1918. Podrobnejšie BOBRÍK, M.: Nemci na Slovensku a slovenská otázka počas a po skončení prvej svetovej vojny (1916 – 1919). In: První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováký a Němci. Zost. H. Mommsen – D. Kováč – J. Malíř. Brno 2000, s. 110.

⁴¹Bližšie o nemeckých národných radách na Slovensku JAHN, E. K.: Die Deutschen in der Slowakei in den Jahren 1918 – 1929. Ein Beitrag zur Nationalitätenproblematik. München – Wien 1971, s. 33-43; TAJTÁK, L.: Spiš a vznik Československa. In: Spiš v kontinuite času. Zost. P. Švorc. Prešov – Bratislava – Wien 1995, s. 145-153; OLEJNÍK, M.: Postoj spišských Nemcov k rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku ČSR. In: Stredoeurópske národy na krížovatkách novodobých dejín 1848 – 1918. Zost. P. Švorc – E. Harbuľová. Prešov – Bratislava – Wien 1999, s. 309-315.

sa vyslovil za vernosť nielen uhorskej vlasti, ale aj uhorskému/maďarskému národu. Neusiloval o nemeckú národnú autonómiu. Brandsch sa tiež hlásil k zotrvaní na pôde uhorskej vlasti a žiadali jej demokratizáciu. Požadoval právo na sebaurčenie, kultúrnu autonómiu a (podľa možnosti) nacionálne jednotné administratívne oblasti.

Bratislavská tlač najprv sympatizovala s Bleyerom, ale v decembri sa už jasne presadil Brandschov smer.⁴² Etnické vedomie Prešporákov však nesiahalo tak ďaleko, aby žiadali pripojenie k navrhovanému Nemeckému Rakúsku (Deutsch-Österreich). Na protestnom zhromaždení 23. novembra 1918 dali najavo, že pre nich sú relevantné ekonomické záujmy a vystúpili proti „českým a aj nemecko-rakúskym nárokom na mesto“.

Spiš, ktorý bol podstatne viac zasiahnutý maďarizáciou, sa logicky prikláňal zreteľnejšie k bleyerovskému smeru. Po založení Hornouhorskej národnej rady uhorských Nemcov a po pokuse o založenie operetného štátu Respublica Scepusia spišskí Nemci v decembri zmenili kurz a priklonili sa k Brandschovej národnej rade. Istú rolu pri tom zohral veľký počet evanjelikov na Spiši, ktorí ťažko niesli vyhranene katolícku a kresťanskosociálnu orientáciu Bleyera. Dôležitejšia však bola zmena politickej situácie. Dohoda medzitým rozhodla o obsadení Slovenska československým vojskom. V tomto prípade autonomistický Brandschov smer viac zodpovedal záujmom spišských Nemcov. Jednoznačne možno konštatovať, že hnutie národných rád posilnilo kolektívne vedomie Nemcov na Slovensku a znamenalo u nich rozhodný krok od protonacionálneho k nacionálnemu.

E: MANNOVÁ: DIE DEUTSCHE PRESSE IN DER SLOWAKEI UND DER ERSTE WELTKRIEG

Die Zeitungen und Zeitschriften stellen, und zwar vor allem aus lokaler Perspektive, eine fundige Quelle für die Erforschung einer der größten Katastrophen des 20. Jahrhunderts dar. Die heutige Erforschung des ersten Weltkrieges beschränkt sich nicht auf die allgemeinen politischen und militär-technischen Aspekte. Der erste Teil der Studie weist auf die Werke hin, die auch die psychologisch-mentalenen Aspekte, kulturelle Mobilisierung, Mechanismen der Einziehung der Zivilisten und Beeinflussung der Massen durch Propaganda, Krisen der Loyalität, neue Medien (Filme) und traumatischen Folgen der Modernisierung beachten.

Der zweite Teil des Aufsatzes orientiert sich an den Alltag in Bratislava aus der Perspektive der lokalen deutschen Presse: von der Beschreibung der anfänglichen Kriegseuphorie bis zur Anpassung der Bevölkerung an die gewöhnliche Kriegsrealität im Hinterland. Eine Sonderaufmerksamkeit wird hier der Änderungen in wichtiger Sphäre der bürgerlichen Gesellschaft gewidmet: es handelt sich um Vereinswesen, im Rahmen dessen sich vor allem die Bedeutung der Frauenverbände, Wohltätigkeitsvereine und freiwilligen Assoziationen vergrößerte.

Die Entwicklung der „deutsch – ungarischen“ Vergesellschaftung mit absonderlichen Mechanismen der sozialen und kulturellen Anpassung und der Abstieg des deutschen Periodikums zeugte klar von der geordneten Magyarisierung der deutschen ethnischen Gruppe. Aus den Zentren des deutschen Zeitungswesens verblieben während des Krieges nur Pressburg (mit drei politischen Tageszeitungen und fünf/sechs weiteren Periodiken) und Kezmarok (mit einem Wochenblatt). Alle deutschen Zeitungen präsentierten sich auch unter Kriegsbedingungen loyal und ungarisch-patriotisch. Im Laufe des Krieges radikalisierten sich die Stellungnahmen und die Bewusstheit der Menschen, immer mehr Anhänger gewannen die Sozialisten und Nationalisten. Es wuchs auch das Selbstbewusstsein der Deutschen in Ungarn, doch trotz der Kriegsallianz mit Deutschland waren auch weiter der ungünstigen Schul- und Kulturpolitik der ungarischen Regierung ausgesetzt. Erst die Bewegung der Nationalräte in der Zeit von Oktober bis Dezember 1918 verstärkte das kollektive Bewusstsein der Deutschen in der Slowakei und bedeutete bei ihnen einen entscheidenden Schritt vom protonationalen zum nationalen. Die pressburger und zipser deutsche Presse spielten in diesem Prozess eine wichtige Rolle.

⁴²Podrobnejšie o konkrétnych novinách RESCHAT, G.: Das deutschsprachige politische Zeitungswesen Preßburgs (ako v pozn. 33), s. 80 a nasl.